

УДК 332.145

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАБІЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Коломицева О.В., к.е.н., доцент

Черкаський державний технологічний університет

В статье рассмотрены основные подходы к сущности структурных сдвигов в экономике, обобщены возможные причины их проявлений, рассмотрена методика оценки структурных сдвигов. Проанализированы дальнейшие изменения поступательного развития региональных хозяйственных структур для обеспечения эффективного функционирования национальной экономики.

In the article the basic going is considered near essence of structural changes in an economy, possible reasons of their displays are generalized, the method of estimation of structural changes is considered. The further changes of forward development of regional economic structures are analysed for providing of the effective functioning of national economy.

Постановка проблеми. Негативні тенденції розвитку економіки регіонів потребують комплексного підходу до їх подолання, вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших проблем. При цьому головною стає необхідність структурної перебудови економіки України, оптимального поєднання об'єктів природи, суспільства і такої територіальної організації їх функціонування, при якій регіональні соціально-економічні системи мали б стабільну здатність до сталого розвитку та розширеного відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми структурних трансформацій у національній економіці висвітлюються в працях таких українських та зарубіжних науковців, як Дорогунцов С.І., Горська О.В., Кваснюк Б.А., Пепа Т.В., Самуельсон П. та ін. Наукові здобутки вчених мають велике наукове і практичне значення.

Постановка завдання. Проте проблема структурної трансформації регіонального розвитку, переведення кризових видів економічної діяльності на інноваційну основу розвитку потребує подальшого дослідження, оскільки докорінно змінилися внутрішні і зовнішні умови функціонування регіональних систем у напрямі забезпечення комплексності і економічної ефективності.

Виклад основного матеріалу. Економіка будь-якої країни як об'єкт досліджень є складною системою, тобто сукупністю якісно визначених елементів або підсистем, між якими існує закономірний зв'язок. Головними ознаками економіки є її цілісність, ієрархічна побудова, екзогенний характер та безперервність розвитку.

Співвідношення, які відбивають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами економіки в процесі її розвитку, характеризуються поняттям структури економіки.

Структура економіки має велике значення для збалансованого розвитку національного господарства, його ефективного та стабільного зростання. Світовий досвід показує, що економічне зростання країн Західної Європи в докризовий період великою мірою пояснюється глибокими структурними змінами, які забезпечили впровадження досягнень науково-технічного прогресу, економію, раціональне використання ресурсів та інші позитивні зрушення. Швидке зростання виробництва в більшості країн Південно-Східної Азії сталося передусім за рахунок прискореного розвитку на сучасній науково-технічній основі таких галузей, як електроніка та машинобудування, тобто внаслідок інших структурних зрушень.

Структура економіки – багатопланове поняття, яке відображає співвідношення різних елементів економічної системи. Залежно від характеру елементів та змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображаються в пропорціях, на макроекономічному рівні розрізняють такі основні види структурних співвідношень: відтворювальні, соціальні, галузеві, регіональні, зовнішньоекономічні.

У структурній характеристиці економіки особлива роль належить пропорціям відтворення. Ці пропорції відображають можливості економічного зростання промислового виробництва та його ефективності. Відтворювальні пропорції характеризують співвідношення: між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю, між споживанням та нагромадженням, між виробничими галузями та інфраструктурою.

Оптимальне формування пропорцій відтворення – важлива проблема економічного розвитку, яка безпосередньо пов'язана з його циклічністю. Тривалий час у СРСР дотримувалися думки, що умовою розширеного відтворення є переважне зростання галузей I підрозділу. Реалізація цього принципу призвела до того, що питома вага виробництва засобів виробництва в економіці України досягла у 1986 р. максимального рівня, але адекватного зростання суспільного продукту так і не сталося, навпаки, спостерігалось перенагромадження засобів виробництва.

Насправді структурні зрушення у співвідношеннях між I і II підрозділами економіки, а також між складовими цих підрозділів відбуваються під впливом певних історичних умов розвитку країни та багатьох інших факторів. Досвід економічного розвитку індустріальних країн Західної Європи, США і Південно-Східної Азії свідчить про те, що оптимальних темпів економічного розвитку можна досягти за різноманітних співвідношень окремих елементів суспільного продукту. Це обумовлюється взаємодією факторів, пов'язаних із досягненнями науково-технічного прогресу, якісним зростанням суспільних потреб, продуктивністю праці, обмеженням природних ресурсів, екологічними проблемами, міжнародним поділом праці, спеціалізацією виробництва та іншими факторами.

До основних вартісних пропорцій, що характеризують розвиток економіки на всіх стадіях процесу відтворення, належать співвідношення: між заміщенням використаних засобів виробництва (фондом заміщення) та новоствореною вартістю (чистою продукцією), між нагромадженням (фондом нагромадження) та споживанням (фондом споживання).

Перша пропорція (між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю) характеризує співвідношення вартості зношених засобів праці (амортизація) і вартості спожитих у виробництві предметів праці (проміжний продукт), що в сукупності становить фонд заміщення, та величини новоствореної вартості (чистої продукції) за рік. Друга пропорція (між нагромадженням та споживанням) виражає співвідношення частин чистої продукції, які спрямовуються на виробниче нагромадження та створення резервних фондів (в сумі вони становлять фонд нагромадження) і вартості матеріальних благ, що використовуються на особисте споживання робітниками та виробниче споживання підприємствами (в сумі вони становлять фонд споживання).

Співвідношення між споживанням та нагромадженням залежить від багатьох факторів, серед яких головними є: величина доходів та податків; вартість факторів виробництва – матеріальних ресурсів, робочої сили, капіталу (рівня процентної ставки); обсяги нематеріальних активів (інформація, технології і тощо); співвідношення між попитом і пропозицією; стабільність грошового обігу; стабільність політичної ситуації й законодавства; стан навколишнього природного середовища тощо.

Чим більшою є частка нагромадження, тим меншою стає частка споживання. Проте за певних умов збільшення ВВП співвідношення між споживанням та нагромадженням може залишатися незмінним, тобто абсолютна сума споживання й нагромадження може зростати одночасно. Пропорція між споживанням та нагромадженням, з одного боку, визначає темпи економічного зростання, а з іншого – рівень споживчого попиту, можливості задоволення поточних потреб у межах національної економіки.

Процеси структурних зрушень є своєрідним стержнем, який пронизує всю суспільно-економічну систему знизу доверху, вони торкаються як виробничих сил, так і виробничих відносин. Структурні зрушення можна представити як концентроване вираження результатів взаємодії виробничих сил і виробничих відносин, а також зміни останніх у результаті такої взаємодії.

Причини, через які відбувається те чи інше структурне зрушення в економіці, умовно можна поділити на внутрішні і зовнішні. При цьому часто відбувається їх поєднання, що не дозволяє ґрунтовно провести науковий аналіз. З точки зору системного підходу і положення про відкритість суспільних систем та чи інша причина буде розглядатися як внутрішня або зовнішня в залежності від ієрархічного положення структурного зрушення в економічній системі, оскільки зрушення на вищих економічних рівнях вбирають у себе зрушення в структурі попередніх економічних рівнів. Таким чином, зовнішні причини одних структурних зрушень можуть бути внутрішніми для зрушень в економічній структурі вищого порядку.

Основною причиною, що слідує з складу структурних зрушень в економіці, є розвиток системи суспільних потреб. Зміни в структурі потреб, поява одних, згасання та зникнення інших, викликають необхідність зрушень у структурі потреб і, відповідно, виробництва.

Іншою стороною структурних зрушень в економіці є розвиток структури виробництва, в якому ключову роль відіграє науково-технічний прогрес, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, детермінуючі передові зміни в техніці і технології.

Ще однією з причин структурних зрушень в економіці є поділ праці та її подальша спеціалізація, на основі якої базується процес стратифікації господарського життя суспільства. Категорія поділу праці характеризує не тільки технічну, але й економічну базу структуризації національного господарства.

Не можна сьогодні ігнорувати існуючі відносини власності, а саме на засоби виробництва, які пронизують всю структуру економіки. Поняття структурних зрушень і власності на засоби виробництва тісно взаємопов'язані і відображають реально існуючу структуру економіки з точки зору ключового виробничого відношення – спосіб поєднання працівників із засобами виробництва і, як наслідок, визначають структуру виробництва, розподілення, обміну і споживання суспільного продукту.

Однією з причин структурних зрушень є різного роду циклічні процеси в економіці. За своїм бурхливим і нерівномірним проявом економічні цикли, як образно зазначав американський економіст П. Самуельсон, нагадує хвилі епідемічних захворювань, капризи погоди або коливання температури у дитини [1]. Періодичність зміни фаз і стадій у розвитку економіки зумовлена численними причинами і умовами, які треба враховувати при виробленні економічної політики держави і правил економічної поведінки всіх суб'єктів господарювання. Відомо декілька видів циклічних коливань об'єктивного економічного порядку, які різняться своїми причинами, тривалістю і соціально-економічними наслідками. Кожен з цих циклів впливає на темпи та природу структурних зрушень. Російські економісти С.М. Меньшиков і Л.А. Кліменко також пов'язують економічні цикли зі структурними кризами і структурними зрушеннями [2, с. 212]. Вони визначають верхню та нижню точки "довгої хвилі" саме через зміни в економічній структурі.

З розвитком засобів зв'язку і комунікацій, зовнішньої торгівлі, збільшенням ступеня відкритості економіки значно впливають на економічні процеси в середині країни структурні зрушення, які відбуваються у світовій економіці. Подібний вплив виражається зрушеннями в експортно-імпорتنій структурі, структурі платіжного та зовнішньоторгового балансу.

Не менший вплив на структурні зрушення здійснює економічна політика держави, а також чинні на даний момент у тій чи іншій країні господарсько-правові норми. Якщо структурна політика спирається на об'єктивні закони, то вона прискорює прогресивні структурні зрушення; якщо вона направлена проти ходу об'єктивного економічного розвитку, то навпаки, уповільнює дані процеси, що може призвести до її провалу.

Структурні зрушення в економіці проявляються у вигляді змін, які призводять до модифікації основних кількісних та якісних характеристик системи (рис. 1).

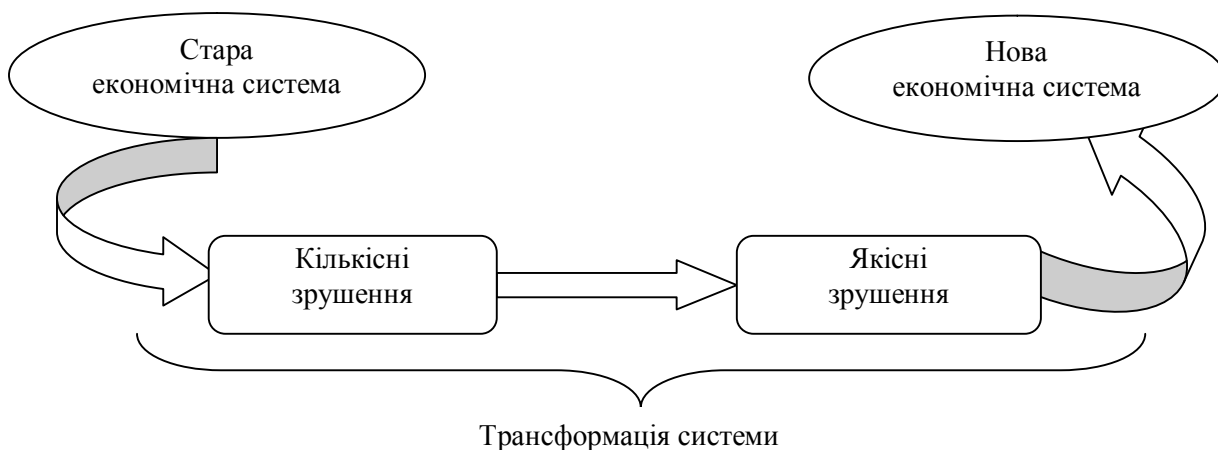


Рис. 1. Структурні зрушення в процесі трансформації економічної системи

Методика оцінки структурних зрушень передбачає визначення базового кількісного показника структурних зрушень в економіці (назвемо його масою структурного зрушення), що становить кількість виробничих ресурсів, які припадають на той чи інший елемент економічної системи у відносному вираженні:

$$M_d = D_1 - D_0, \quad (1)$$

де M_d – маса структурного зрушення в економіці у відносному вираженні;

D_1 – частка структурного показника в поточному періоді;

D_0 – частка структурного показника в базовому періоді.

При дослідженні структурних зрушень в економіці постійно виникає необхідність їх співставлення. При розрахунку відносних показників структурних зрушень в економіці широко застосовується індексний метод. Зокрема, індекс структурних зрушень, який відображає динаміку економічної структури та дорівнює відношенню маси структурного зрушення до базового значення економічного показника за визначений проміжок часу, яке виражене в частках чи процентах.

У загальному вигляді він розраховується за формулою

$$I_1 = \frac{P_1 - P_0}{P_0} = \frac{M}{P_0}, \quad (2)$$

де I_1 – індекс структурного зрушення;

P_1 – значення економічного показника в поточному періоді;

P_0 – значення економічного показника в базовому періоді;

M – маса структурного зрушення в досліджуваному періоді.

Наступною характеристикою, безпосередньо пов'язаною з масою і індексом структурних зрушень в економіці, є їх швидкість, яка відображає зміни структурного показника в одиницю часу. Вона розраховується як відношення маси або індексу структурного зрушення до відрізка часу його дії і показує зміни структурного показника за одиницю часу, наприклад за рік

$$V = \frac{M}{T} \text{ або } V = \frac{I_1}{T}, \quad (3)$$

де V – швидкість структурного зрушення в економіці;

M – маса структурного зрушення за досліджуваній проміжок часу;

I – індекс структурного зрушення;

T – час перебігу структурного зрушення.

Швидкість структурних зрушень в економіці є нерівномірною у різних проміжках часу. Можливе як прискорення структурних зрушень, так і їх уповільнення. За інших рівних умов прискорення характерне для етапу економічного зростання, уповільнення – для етапу рецесії і депресивного розвитку. Хоча це не завжди так. Зокрема, на думку А.В. Телюкова, в переломний момент історії значно збільшуються темпи структурних перетворень [3, 65]. При цьому відбувається прискорення всіх, в тому числі і регресивних, зрушень у структурі економіки.

З поняттями маси і швидкості структурних зрушень в економіці тісно пов'язана характеристика їх інтенсивності. Математично виразити цей показник досить важко. Найбільше він схожий на застосовуване у фізиці поняття прискорення. Інтенсивність структурних зрушень показує ступінь зміни їх маси в одиницю часу і є основним показником нелінійного розвитку зрушень в структурі економіки.

З інтенсивністю структурних зрушень пов'язане поняття інерційності, тобто такого стану економічної структури, коли джерело розвитку певного зрушення поступово згасає, але завдяки великій масі і високій швидкості його рух у встановленому напрямку зберігається ще деякий час.

Виходячи з двосторонньої природи структурних зрушень в економіці, які представляють собою, з одного боку, процес, а з іншого – результат економічного розвитку, можна говорити про поняття потенціалу структурних зрушень як відображення результативної їх складової. Стосовно структурних зрушень потенціал можна охарактеризувати як здатність господарюючих суб'єктів – носіїв тих чи інших економічних інтересів на активні дії по їх реалізації, а також ресурсами в натуральному чи грошовому виразі якими вони володіють.

Наступною характеристикою структурних зрушень в економіці є їх якість (K) – показник, який відображає напрямок соціально-економічного прогресу. Математично якість дорівнює індексу структурних зрушень певного напрямку в заданій сукупності зрушень в економічній структурі:

$$K = |I| \cdot N, \quad (4)$$

де K – якість структурних зрушень в економіці;

$|I|$ – індекс структурних зрушень певного напрямку за модулем;

N – напрямок структурних зрушень в економіці.

У визначенні якості структурних зрушень присутнє поняття їх напрямку (N). Уточнюючи дане поняття, необхідно знайти його можливий вимірник; ним може стати вектор суспільно-економічного прогресу людства.

З показником якості структурних зрушень в економіці тісно пов'язаний показник їх ефективності. Метою і критерієм прогресивного розвитку структури економіки є зростання ефективності її функціонування.

Для кожного виду економічної діяльності у визначений момент часу існує оптимальна організація і розміри господарських елементів, а також міжгосподарських зв'язків, фінансових та матеріальних потоків, у результаті чого досягається органічне злиття людського і матеріального факторів виробництва.

Розвиток регіональних господарських систем та вирішення важливих соціальних проблем значною мірою залежить від ефективності структурних зрушень, які повинні забезпечити найбільш повне використання природно-ресурсного, виробничого, науково-технічного і соціального потенціалів кожного регіону. В сучасних умовах особливого значення набуває підвищення ефективності управління комплексним розвитком території з врахуванням їх специфіки та інтеграція в народногосподарському комплексі країни, забезпечення соціальних стандартів життєдіяльності людини [4].

Нині регіони України значно диференційовані за рівнем соціально-економічного розвитку. Це пов'язано передусім із суттєво різними природно-ресурсними передумовами.

Трансформаційні процеси, які нині особливо відчутні в економіці країни, поглибили дану диференціацію і загострили значні структурні диспропорції суспільного виробництва. Серед них: зростаюча орієнтація на сировинні галузі, велика енерго- та матеріалоємність виробництва, невелика частка кінцевої продукції, скорочення частки високотехнологічних галузей у структурі промислового виробництва.

Негативні тенденції розвитку регіонів потребують комплексного підходу до їх подолання, активізації трансформаційних процесів, спрямування їх на вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Для досягнення даної мети доцільно поєднати множину об'єктів природи, суспільства і забезпечити таку територіальну організацію їх функціонування, при якій регіональні природно-суспільні системи мали б стабільну здатність до стійкого відтворення та розвитку. В сучасних умовах важливого значення набуває поєднання природних, матеріальних, економічних та інших ресурсів в умовах їх зростаючого дефіциту для забезпечення умов стійкого розширеного відтворення.

Одним із напрямів подальших, економічних трансформацій розвитку регіонів та їх господарських структур є структурне регулювання їх економіки, яке повинне забезпечити функціонування національної економіки як цілісної системи на базі раціонального розміщення продуктивних сил, існуючих систем розселення, особливостей географічного розташування та історичного розвитку.

Висновки. Ефективність структурної перебудови економіки визначається: підвищенням ефективності соціально-економічних потенціалів регіонів; ефективністю розвитку національної економічної системи в цілому.

У трансформаційний період завдання вирівнювання соціально-економічних потенціалів регіонів реалізується через усунення регіональних диспропорцій в економічній, зокрема виробничій, структурі кожного конкретного регіону, зменшенням диференціації населення за рівнем доходу на душу населення, покращенням рівня медичного обслуговування, надання освітніх послуг, забезпеченням соціальних гарантій населенню України незалежно від місця їх проживання.

Рушійною силою позитивних структурно-динамічних зрушень повинна стати активна інвестиційна та інноваційна політика. Політика акумуляції інноваційних ресурсів та їх використання має орієнтуватися на вибір нових конкурентоспроможних технологій, будівництво нових або модернізацію діючих об'єктів, організацію випуску нової продукції та її збуту з урахуванням кон'юнктури ринку. Наслідками ефективних економічних трансформацій, структурного регулювання регіональної економіки України повинні стати згортання ресурсоємних галузей і товарних груп, зростання інноваційно-ємних виробництв і номенклатури продукції, техніко-технологічне оновлення традиційних галузей економіки, запровадження екологозберігаючих технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самуельсон П. Економіка: В 2 т.: Пер. с англ. – М.: Алгон, 1994. – Т. 1. – 333 с.
2. Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу. – М.: Международные отношения, 1989. – С. 212.
3. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология. – Саратов: Изд-во "Научная книга", 1999. – 65 с.
4. Мельник Л.К. Структура регіональної економіки: сутність та напрями трансформації // Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр.: У 2 ч. / Редкол.: С.І. Дорогунцов, М.І. Фащевський, Л.Г. Чернюк та ін., НАНУ, РВПС України. – К., 2001. – Ч. 2. – С. 4-10.